
Unamuno eta euskara

b

X A B I E R   K I N T A N A

b

i zenburuak berak dioenez, Migel Unamunok bere bizitzan zehar euskararekiko izan zuen, edo, hobeki esan, izan zituen jarrerak jorratzeko asmotan natorkizue. Zer esanik ez, honi buruz lehen ere asko esan eta idatzi da, baina oraindik bazterretan entzun eta irakurri behar izaten ditugunak gogoan izanik, ez dut uste gaizki etorriko zaigunik Bilboko idazle eta filosofo handiak gure hizkuntzaz adierazi zituenak berriz maiseatzea, haiek testuinguru egokian hobeki ulertzeko.

Arazo honen hasiera, publikoki bederen, 1901.eko Agorrilaren 29an izan zela esan genezake, Bilboko Lore-Jo-koetan, hain zuzen, han, ordurako Salamankako Unibertsitateko errektore zena, Bilbok bere seme ospetsuaren merezimenduei ezagutza egin nahirik, mantentzaile izendatua baitzuen. Migel jaunaren izaera pitxia eta tenperamentu zuzengaitza harrezkero aski ezagunak ziren, baina zentzu oneko inori ezin burura zekizkioken izendapen hark ekarriko zituen ondorenak. Filme ezagunaren izenburua eskuratuz, «harekin eskandalua heldu zela» esan genezake guk ere, nolabait.

Unamunok eginiko hitzaldian bere herkideei, bere anfitrioiei, belarriondoko ederra eman zien; eta beren etxean bertan. Sabino Aranak esango zuen bezala: «bere jendeari giharrik sentiberenean min emanez», haien nor-

---

W Xabier Kintana euskaltzaina eta EHUko Euskararako Kabinete Teknikoko zuzendaria da.

tasuna bera mespreziatuz: «Joan zoazen herria zara. Gizarte unibertsalaren bizitzari traba egiten diozu, alde egin behar duzu, hil behar duzu, gelditzen zaizun bizia zapaltzen eta inbaditzen zaituen herriari emanetz». Horri gutxi iritziz, nonbait, azken gehigarri zaratatsu gisa, jai hartako erregina iraintzeko ausartzia barkaezina ere izan zuen, hari, lotsagabeki, ezjakina zela aurpegiratuz: «harribitxiz beterik zaude, baina pinpirina zara eta ez dakizu horiek behar bezala eramaten: izan ere, dirua sobera daukazu baina kultura falta duzu», eta hori guztiori lege zaharreko gizarte probintzial hartan plazaratu zuen, emakumeari zor zitzaion errespetua ezin eztabaida zitekeen deduzko puntutzat zeukatenen artean. Jakina, espero izatekoa zenez, mintzaldi hark purga batek baino eragin lazarriagoak ekarri zituen eta berehala askok bilbotar alditsu haren jarrera kritikatu zuten haserrez, horien artean, gorago aipatu dugun Sabino Aranak berak¹.

Bistan da Unamunok alde aurretik pentsatuak zituela bere hitzaldi mergatzaren ondorioak, baina horretarako izan zitzakeen arrazioen azterketa geroagoko utzirik, gatozen euskararen aurkako esaldien mamira. Hitz gutxitan, Salamankako errektoreak euskarak gaurrengungo kultura adierazteko ez zuela balio esan zuen, eta gainera, ezgaitasun hori hizkuntzarena berarena zela, hau da, ez zetorkiola kanpoko laguntzarik edo ofizialtasunik ez izatetik, artzain, baserritar, olagizon, marinel eta apaiz ilustraturen batzuen ahoetan oraindik kontserbatzen zen mintzaira zahar horri bere baitako egiturazko akatsek premia historiko berrietara egokitzen uzten ez ziotelako baizik, eta bi-ziaren aldeko borrokak dinosauoak lurraren gainetik ezabatu zituen bezala, euskarak ere modu berean iraungi beharko zuela.

Unamunok euskarari era askotako oztupoak aurkitzen zizkion. Alde batetik, latindar edo indoeuropar jatorrizkoa ez zenez gero, uste zuen —horretan behintzat Azkue eta Sabino Aranarekin bat etorriz— horrek euskarari galarazi egiten ziola Europako kultur hizkuntza guztiek darabilten goi mailako terminologia greko-latindarraz baliatzeko aukera. Bestaldetik, horien ordez neologismoak asmatu eta

erabiltzeko eskubiderik ere ez zion ematen, hau da, euskal erroz eta elementuz osaturiko hitz berriak — Larramendik, Aranak eta Azkuek, adibidez, horien alde egin arren—, baina Unamunok, berba berriak eratzeko prozedurari badaezpada dako zeritzolako, asmakari guztiak gaitzetsi eta *termina-cho*-tzat arbuiatzen zituen.

Geroago Koldo Mitxelena umorez esango zuen bezala, bazirudien munduko hizkuntza guztiek beren lexikoa aberasteko dituzten bide biak Unamuno euskarari galarazten tematurik zebilela, ez baitzion utzi nahi inoren hitzak mailegatzan ez eta haien ordezkioak ere sortzen. Funanbulu bati, desarrazoi-lasterketa batean, gero eta baldintza gogorragoak jartzeko jokoa bezalako zerbait: lehenik eskuak lotzea, gero oinak, geroago pertika kentzea eta azkenik ezker-eskuinetara mugitzen galaraztea, horrela gizaixoa nahitaez goitik sare gabeko leizera amilduko zela frogatzeko. Arazoa baina, honetan datza: ez dela garbi ikusten zer arrazoiz galarazi behar zaion herri edo hizkuntza bati gainerako guztiek darabiltzaten baliabideak eskuratzea.

Edonola ere, arrazoiz edo arrazoirik gabe, eta haren ikuspegitik euskarak hiltzeko zauria zuelakoan, euskaldunei honela ziotsen:

Zuk egiten duzun hizkuntza hori, jende euskalduna, euskara hori zurekin batera galtzen ari da: ez du ardura, zure antzera, hark ere galdu beharra duelako; beraz, hil ezazu bera lehenbailehen eta ehorts ezazu ohorez; mintza zaitenez espainieraz!²

Proposamen honek, daitekeenik gogorrena izanik ere, xeheki aztertzea merezi du.

Logikaz, hasierako premisa egiazkoa balitz, hau da, euskara euskaldunen kultur aurrerapenerako benetako oztopo izanez gero, Unamunok uste zuenez, begien bistan dago haren gomendioa, ikaragarri eta bortitza izanik ere, erabat zuzena zela. Zuzenago eta zintzoagoa, nolana ere den, Pío Barojarena baino, beronek, bilbotarrak bezala, euskaldun eskolatuei euskara alde batera uzteko deia egin arren, ez baitzuen nahi gure hizkuntza baserritarren eta

maila apaleko jendeen ezpainenatik gal zedin, horrela herri kantak, bertsoak eta folklorea bederen gorde zitezen. Beraz, Barojak hiritar multzo bi proposatzen zuen Euskal Herrirako: batetik euskal herritar eskolatu eta erdaldunena, eta euskaldun ezjakinena bestetik. Honetan, Unamunok, berdintzaleago izanik —Sabino Aranak berak bezala³— euskal herritar guztiek kultur maila goren berbera lortzeko eskubidearen alde egiten zuen, eta horregatik euskararen aurka jartzen zen, berau paria ezjakin batzuen mintzaira izan zitekeelakoan. Eta, azken buruan, hori hizkuntzaganako maitasun eta duintasun-zentzuagatik egiten zuela uste dut, hots, euskara hilik ikusi nahiago zuelako, guztien irrigarri izan baino.

Kontuan har dezagun, Unamunok, 1864.ean Bilboko Zazpi Kaleetako Erronda kalean jaioak, haurtzaroan euskararen gainbehera ezagutu zuela bere inguruan. Izatez, etxeko giroan gaztelania hizkuntza nagusia izana zuen, baina halere, bere herriaren mintzaira zaharra bereganatu nahirik, euskara ikasten saiatu zen. Eta jakitera heldu ere bai. Gainera, euskaraz artikulua eta poema batzuk idatzi zituen, *Migel Unamunoko*⁴ gisa sinaturik argitaratuak. Aski da, ordea, horiek gaingiroki irakurtzea, hor morfologia eta sintaxi arloko akats ugari somatzeko, gaurko eskolameek ere egingo ez lituzketenak. Bestela esan, Unamunok ez zekien euskara behar bezain ongi. Baina haren akatsak eta hutsuneak ez ziren larriagoak, adibidez, Sabino Aranarenak baino, beronek euskaraz idatzi zituen lantxo urriak irakurri dituenak aitor dezakeenez.

Nolanahi ere den, autore biok batera aurkeztu ziren Bizkaiko Diputazioak 1888.eko ekainaren 8an euskara irakasteko atera zuen katedra hornitzeko oposiziora, baina hau geroago Euskaltzaindiaren sortzaile eta aurren lehendakaria izango zen Resurrección Maria de Azkuek irabazi zuen. Postu horretarako hautatua ez izanak ez zion Eusko Alderdi Jeltzalearen fundatzaileari galarazi hizkuntzaren alde borrokatzen segitzea, baina dirudienez, gertakari horrek biziki nahigabetu zuen Unamuno, ordurako Bilboko Institutuan latin-irakasle zena, izaeraz aski harroa izanik.

Kontua da harrezkero euskararekiko jarrera askoz ere kritikoago eta urrunduagoa izan zuela. Ordura arte euskararen maitale sutsua izandakoa, geroztik haren azterlari hotz bilakatzen hasi zen, hura ikerketa zientifikorako gai hutstzat harturik, hizkuntza bizi gisa izan zezakeen patuaz arduratu gabe. Garai hartan euskara ondo ikasteko zailtasunak, eskuliburu, gramatika onik eta irakasle egokirik eza kontuan hartu gabe, Unamunok, antza, pentsatu zuen berak hura behar bezala menderatu ez bazuen, ez zela hartarako gaitasunik edo bitarteko didaktiko aproposik ez zeukalako, hizkuntza zail eta madarikatu hura ezin ikasizkoa zelako baizik, eta are okerrago, bere gogoetak behar bezain argi adierazteko, euskaraz ezin baliatzea ez zela berak hura behar bezain ongi ez jakitearen ondorio, hizkuntzak berak kulturarako bide izateko balio ez zuelako baizik.

Unamunok, Madrilén Filosofia-Letretan lizentziatu ondoan, Antonio Sánchez Moguel jaunaren zuzendaritzapean doktorego tesia egin zuen, hots, *Crítica del problema sobre el origen y prehistoria de la raza vasca*. Hartan nolabait agertzen zituen geroago, Bilbon, 1901.eko Lore-Jokoetan aski desegokiro plazaratuko zituen iritziak. Funtsean Herbert Spencer-en tesietan oinarritzen zen, urte batzuk lehenago Darwinek azalduriko eboluzionismoa soziologiaren eremura aplikatu nahirik. Izan ere, ingeles filosofo hark gizakiaren aurrerapidean elkarren ondoko hiru fase bereizten zituen gizartean: *horda*, *gizarte militarra* eta *gizarte industrial*a. Antzeko sailkapena erabili zuen, halaber, Lewis H. Morgan soziologoaren eskemari jarraikiz, Friedrich Engelsek, historiak zeukan kontzeptzio marxista oinarritzeko, hor, hain ezagunak diren etapak jarritz, hau da, gizarte basati-esklabista, gizarte barbaro-feudala eta zibilizatu burgesa, berau, ezinbestean, gizarte komunistara heldu beharrekoa izanik⁵.

Bere tesian Unamunok gizarte etapa horien gainean Schleicher alemanaren hizkuntz eskema aplikatu nahi izan zuen. Honek munduko hizkuntza guztiak tipologia aldetik hiru taldetan sailkatzen zituen: *silababakarrak* (txinera edo vietnamera, adibidez), *eranskariak* (esaterako,

euskara, hungariera, georgiera edo kitxua) eta *malgukariak* (indoeuroparrak eta semitarrak). Garai honetan uste zen, tolesgabeki, hiru mota hauek mintzamenaren aurrerabidearen hiru mailari zegozkiola, hau da, aipaturiko talde horien artean bazela behetik gorako eskala bat, silababakarrak atzeratuenak eta malgukariak garatuenak eta osamaituenak izanik.

Gaur egun, August Schleicher-en hirutariko sailkapen hark bere balioa galdu ez duen arren, harez gainera, badakigu hizkuntza guztiek, gutxi edo asko, beste taldekoen ezaugarri batzuk ere edukitzen dituztela. Hau da, funtsean tipo horietako batekoak izan arren, bestetarikoen bereizgarri batzuk ere aurki daitezkeela haietan. Beste aldetik, joan den mendean uste zen gorabidea ez du gaur inork aintzat hartzen. Izan ere, orain dakigunez, txinera, gaur hizkuntza silababakarren eredia, aurreko garaietan malgukaria izan zen, eta beraz, ustezko igobide itzulezin hura oinarririk gabeko aurriritzi hutsa besterik ez zen. Beste muturrera joanik, autore batzuek diotenez, gaurko ingelesak, jatorriz malgukaria izanda, gero eta joera handiagoa dauka silababakartasunera.

Era berean, hirugarren munduko herri indigenen hizkuntzek, hango bizimodua apala eta gutxi garatua izaten delako, gramatika eta lexiko aldetik oso sinple izan behar zutelako uste okerra ere guztiz bazterturik dago gaur egun, Afrikako, Asiako, Amerikako, eta Ozeaniako herri jatorren mintzaira gehienek daukaten aberastasun eta garapen-maila harrigarrien argitan. Hortaz, ezerk ez digu esaten mota honetako edo hartako hizkuntza bat gainerakoak baino hobea denik; aitzitik, guztiak tresna ezin egokiagoak izan daitezke giza komunikaziorako.

Praktikak, bestalde, ongi erakusten digu, botere publikoak alde ez dituenen, edozein hizkuntzak, malgukaria izan edo ez, bere lehenagoko feudoan eremua galtzen duela, babesa dutenak, aldiz, haren kaltean hedatzen diren bitartean. Independentzia lortu duten behialako kolonien kasuak aski argigarriak ditugu. Indian hindierak ingelesa eta portugesa baztertu ditu; frantsesa zokoan utzi dute arabierak eta vietnamerak; Israelen hebreera yiddish,

aleman eta polonieraren gainean jarri da, Filipinetan tagalogak espainiarari lekua kendu dion bezala. Eta azken informazioen arabera, gure egunotan Sobietar Errepublika Sozialisten Batasuna ezereztu zenetik, Kaukaso aldean errusierak atzera egiten du, inondik ere malgukariak ez diren georgiera, txetxeniera edo Azerbaijango turkieraren bultzadapean. Beraz, dakusagunez, errealitatea, azkenean, espekulazioaren eta aurriritzien gainetik ageri zaigu⁶.

Jadanik gairituak diren baina haren garaian eskuarki onartzen ziren gertakari horietan oinarriturik, gizarte mota ezberdinen eta horietako bakoitzari zegokiokeen hizkuntza tipologiaren arteko korrelazioa ezarri nahi zuen Unamunok: hortik atera zuen hordak hizkuntza silababakarez mintzo zirela, gizarte militarrek hizkuntza eransakariak zerabiltzatela eta, azkenean, industria garaiko gizarterik aurreratuenek hizkuntza malgukariez hitz egin behar zutela. Eta horren kariaz, euskara bigarren tipokoa denez gero, logika horrekin espero izateko ondorioa ateratzen zuen: gure hizkuntzak ez zuela balio Euskal Herrian jadanik jaiotzen ari zen hirugarren mailako gizarte mota honetarako, eta horrexek zekarkiola, hain zuzen, bere noraezeko beherakada⁷.

Beste ikuspuntu batetik, lehen mailako, bigarren mailako eta hirugarren mailako hizkuntzak bazirela esatean, bereizkeriazko teoria hau ezin hobeki zetorkien europarren eta iparramerikarren politika kolonialei. Izan ere, hauek, Asiako, Amerikako eta Afrikako herri jatorren gaineko zapalketa eta lapurreta lotsagarria justifikatzeko, haiek behe mailako arrazatzat jotzen zituzten, psikikoki eta hizkuntzaz ere atzeratutzat, horrela haien nortasuna, kultura eta hizkuntza desegiteko eta asimilatzeke ahalegina, ezjakintasunaren eta basakeriaren aurkako gurutzada berria balitz bezala aurkeztuz. Ezjakin bezain harro, mendealdeko pentsalari horiek gizateria osoaren epaile bihurtzen zuten beren burua, beren kultura industrialetik beren hizkuntza propioak gehiegi goretsiz, munduko gainerako herrien kultur emaitza nabarmenak eta hizkuntz aberastasunak itsuki gutxiesten zituzten bitartean, zaku ilun horretan txinera, japoniera, arabiera, persiera, hin-

dia, swahilia, kitxua, nawatla, tagaloga, suomiera, bretoiara, galesera, katalana, galegoa⁸, eta zer esanik ez, gure euskara ere sarturik.

Honen guztionen isla oraintsura arte izan dugu irakaskuntza ofizialean ere, espainol konkistatzaileek Amerikan zapalduko herri autoktonoei «nuestra lengua» irakasten zitelako, poz-pozik agertuz, horrekin ezkutatu nahirik, antza, aztekek, maiek edo inkek, europar jendeekin harremanik izan baino askoz lehenago, ezin hobeki zekitela mintzatzeko, eta kultura original eta zibilizazio miresgarria gartuak zituztela, zeinek bere hizkuntzan adieraziak.

Gaur egun ere muntaketa sasizientifiko eta xenofobo honen aztarrenak gelditzen dira. Baina oraingoan zenbaitzuek abusu horiek xuritzeko, «kultur mestizajea» moduko eufemismoak erabiltzen dituzte, dirudienetik noranzko bakarreko prozesu xelebrea berau, hor, besteek gurea hartzea aberastetzat jotzen den arren, guk, aurriritzi europozentrista zaharkituen eraginez, kanpokoengandik ezer hartu nahi ez dugun bitartean. Aski da gogoratzea, diogunaren adibide, Espainiako unibertsitateetan ez dagoela bat ere katedrarik Afrikako edo Amerikako kolonia izandako herri indigenen hizkuntzak ikasteko.

Zoritzarrez, norbere doktrinaren postulatuak edo ideologiaren aurriritziak jakintza arlora eramateko tentazioak behin eta berriro errepikatu dira historian zehar. Hortxe ditugu, alde batetik, Galileoren astronomi aurkikuntzen eliz kondena biribila —oraintsu, lauhun urte geroago, Vatikanoko, eskuzabaltasun handia erakutsiz, hura amnistiatu digun arren— edo Darwinen eboluzio-teoriaren gaitzespena, arrazoi bertsuengatik gertatua. Ezagunak dira, halaber, zer nolako hondamen-kalteak ekarri zituzten SESBaren ekonomiari Trofim D. Lysenkok nekazaritzan eta abel hazkuntzan eskala handitan eginiko esperimenduak, mitxurismoaren urratsei jarraikiz, marxismoaren postulatuak biologiari aplikatuz hobekuntza genetikoak erdietsi nahi izan zituenean. Eta ez dira ahanztekoak, halaber, gure egunotan emakumeek herri askotan fundamentalismo erlijiosoaren ideologiagatik oraindik pairatzen dituzten legezko bereizkeria lotsagarriak.

Gertakari hauek gogoeta eragin eta geure izpiritu kritikoak zorroztu beharko ligukete, ongi baino hobeki salatzen baitute zer nolako harreman arriskugarria ezar daitekeen zientzien —batez ere giza zientzien— eta talde nagusien interes ekonomiko-politikoen artean, zientzi ikerketen objektotasunaren eta legeen berdintasunaren kaltean.

Beraz, ez da hain harrigarria gure artean luzaro, bai teoriarik eta bai praktikan ere, gizarteari behin eta berriro azaldu beharra euskara, beste edozein hizkuntza bezala, kulturaren adierazpide egokia izan zitekeela, hau Estatutuen goiko mailetan, bai eta unibertsitateko irakasleen artean ere oso eztabaidagarria izaten baitzen, haren aurkako zapalkuntza justifikatu eta harekin aurrera segitzeko aitzakiatzat.

Honi buruz, utziko didazue kontatzen, diodanaren argiari, pasadizo bat, duela hogeitun bat urte, Kaukasoa lehen aldiz izan nintzenean, Tbilisiko Unibertsitateko katedradun batek, Leo Gabunia paleontologoak, azaldu zidana. Urte batzuk lehenago, bere arloko kongresu baterako, aipatu irakasle hori Madrileko unibertsitate batera etorri zen. Bere alaba Salomek, orain dela urte batzuk Euskaltzaindiaren kide urgazle izendatuak, eskatua zion, Espainiako hiriburura egiten zuen bisitaz baliatuz, euskal gramatikaren bat eros ziezaiola, hark gure hizkuntza ikasteko gogoak baitzuen, tipologian haienarekin, georgierarekin alegia, antz handia du eta. Sinposioan zehar Gabunia jaunak unibertsitate hartako errektorea agurtzera hurbildu eta, paradaz baliatuz, galde egin zion ea Madrilen zein liburu-dendatan eros zezakeen euskal gramatika bat. Espainiako Unibertsitatearen ordezkari goren haren hitzek —eta haren hitzak errepikatu besterik ez dut egiten— «Baina dialekto horrek ba al dauka gramatikalik ala?» aho zabalik utzi zuten georgiar irakaslea, eta aitoren hau egin zidan: «Orduan ezin hobeki ulertu nuen euskaldunok zergatik borroka egiten zenuten».

Eta informazio eta ulerpenik ez horrek oraindik ere bere horretan dirau. Hirurogeita hamarren bukaeran oihartzun handia eragin zuten prentsan Adolfo Suarez Espainiako orduko lehendakariaren esanek, hots, irrigarria iruditzen zitzaizkion, ezinezkoa baitzen, fisika euskaraz ira-

katsi nahi izatea. Horrek halako eskandalu txikia sorrarazi zuen, eta berehala erantzun zioten gure unibertsitateko irakasle batzuek, irakasgai hori euskaraz aspaldian ematen zihardutenek. Bide berean, duela bi urte, Madrilen, Kultura Ministerioan nengoela, mahai gainean nuen *Euskaldunon Egunkaria* ikustean, espainol idazle ezagun batek kortesiaz galdetu zidan —nolabaiteko lotsa aitortuz baina— ea egiazki euskara jadanik informazio-bide egokia izateko egoeran aurkitzen ote zen. Ageri denez, Unamunoren behialako iritzi haiek atzetik segizio luzea utzi dute, gainditzeko aski zaila.

Halere, aurrera egin baino lehenago, uste dut zenbait gogoeta egin behar dugula Unamunoren jarreraz, gauzak, xehekiago begiraturaz gero, beti korapilatsuagoak izaten dira eta. Hortaz, edozein giza hizkuntzak bere baitan garatzeko eta goi kulturako mintzaira bilakatzeko ahalmenak dauzkala onetsirik ere, gogoan izan behar dugu, aldi berean, hori ez dela berez lortzen.

Guztiok dakigu gaurko kultura-hizkuntza nagusiak, hots, txinera, ingelesa, espainiera, alemana, frantsesa, errusiera, arabiera, hindi edo japoniera, Erdi Aroan, batez ere, abeltzainen, nekazarien eta eskulangileen berbetak izan zirela, eta mendeetan zehar, monasterioetan, gortee-tan, kantzelaritzetan eta eskola-unibertsitateetan izandako lantze literario, administratibo eta zientifikoari esker heldu direla gaur aitortzen diegun zientzi eta kultur tresna egoki izateko maila horretara. Kasu hauetan guztiotan baina, mende asko iragan dira hizkuntza horiek beren literatur batasuna eta estandarizazioa eskuratu eta orain zientzi arloan daukaten terminologia zehatza lortu arte.

Halere, egoera oso bestelakoa izan da status horretara oraintsu heldu diren mintzairen kasuan. Horietan, aurrekoen mendez mendeko egokitze-bilakaera patxadazkoaren lekuan, gaur egungo mundu moderno honen beharri-zanetara lehenbailehen moldatzeko premiak akuilaturik, presakako plangintza ageri da, epeak lasterka gainditzeko sukarra, beti aurrerapenaren trenea galtzeko beldurpean. Horixe izan da, adibidez, katalanaren kasua, finlandiera-rena, txekiera, georgiera, hebreera, indonesiera edo swahi-

liarena, adibide jakin batzuk aipatzearren, eta, jakina, euskaldunon egoera ere bai.

Eguneratze-jarduera hau, noski, errazagoa izan da hizkuntz familia ezagunetako mintzairen kasuan, antzeko beste hizkuntza batzuekin kidetasun argiak zituztelako —adibidez, katalanak aldamenean latina, gaztelania, frantsesa eta italiera izan ditu; txekierak ondoan poloniera eta gainerako hizkuntza eslaviarrak; hebreerak arabiera izan du auzoan—, baina egokitzapena nekezagoa gertatu zaie ahaide-tasun hurbilik gabeko hizkuntzei, esaterako, finlandierari, turkierari edo euskarari.

Bestalde, hizkuntza guztiotan, batasunaren⁹ nahitazeko aurrepausoaz gainera, tentazio bikoitza izan da: alde batetik garbizaletasunerako joera, hizkuntzaren beraren erro zaharretatik kultur eta zientzi terminologia propioa sortu nahi duena, eta, bestetik, aukera populista, erraztasunaren kariatz, ordura arteko hizkuntza ofizialaren edozein hitz onartzeko prest dagoena. Euskararen kasuan, gainerako gehientsuetan bezalaxe, pragmatismoak erdibideko irizpide eklektikoa atera du garaile: alde batetik, lexiko internazional greko-latindarra onartzea, berau gure hizkuntzaren morfologia eta ortografiara egokituz, eta, aldi berean, nazioarteko irizpide argirik ez dagoenean, euskarak hitz elkar-tu eta eratorri berriak eratzeko dauzkan baliabideak garatzea, euskal erroko zientzi eta kultur hitz ugari sortzeko¹⁰.

Hau guztiau, ordea, gure artean, batez ere 1968. urte-tik aurrera hasi zen mamitzen. Beraz, giro hori erabat urrun zegoen Unamunok, bizi zenean, inguruan zuen gizarte egoeratik, eta horregatik oso ondo eduki behar dugu hori kontuan bilbotarrak euskara alde batera uzteko izan zuen jarrera epaitzeko orduan.

Migelek zekien euskara dialekto askotan zatituriko hizkuntza zen, literatur eredu bakarrik gabea. Garai hartan pil-pilean ari ziren oraindik ortografiari buruzko eztabaidak, eta orduko idazleen artean nagusi azaltzen zen garbizalekeriak gure hizkuntza antzutasunaren irteera gabeko zulora zeraman noraezean. Hitz batez, idazle orok behar duen komunikazio-tresna ez zen oraindik sortua. Alde horretatik, bidezkoa da, agian, Unamuno —eta Baro-

ja ere bai— kritikatzera literatur euskara batu horren proiektuaren alde saiatu ere egin ez zirelako. Eta behar bada arrazoirik ez dugu faltako. Halere, haien garaiko beste euskaltzaleek, Broussainek, Campionek, Aranak edo Azkuek adibidez, izan zuten arrakasta urria ikusteak, nolabait, Unamuno gramatikari zorakilo haien itsasontzian sartzeko erreparoa justifika lezake, seguraski unti hura inoiz portura helduko ez zelakoan.

Edonola ere, porrot haren funtsezko arrazoia begien bistan dugu. Unamuno, Arana eta Azkueren garaian, euskara kultura idatzitik urrun xamar bizi zen herri xeheak zerabilen gehienbat, eta are urrunago aurkitzen zen oraindik hezkuntzaren maila gorenetatik. Baziren, hori bai, jakintsu dozena batzuk, euskara dotoreago eta landuxeagoa erabil zezaketenak, era horretan beren emaitza zientifiko edo ideologikoak idatziz. Baina taldetxo hori urriegia zen hizkuntzaren batasunaren arazoa helburu egiaz sentitu eta orokorra izan zedin. Gizarteak, egia esan, ez zuen halakorik eskatzen. Ordea, hori ez zen gertatzen euskaldunen erru soilagatik. Estatuaren gainegitura politikoak, euskara zapaltzen eta baztertzen jardun beharrean, hura bere administrazioan onartu eta irakaskuntzan bultzatu balu, berehalaxe agertuko zatekeen hizkuntza estandarizatzeko premia. Baina euskaraz diogunez, *joanak joan eta balizko oleak burdinarik egin ez daroa*, gauzak ez ziren horrela izan, eta, beraz, alferrik da orain izan balizko horiekin burua nekatzea.

Hortaz, bere garaiko gizarte egoera ikusita, Unamunok —Barojak, Sabino Aranak eta beste anitzen antzera— bere obretan espainiera erabili nahiago izan zuen, hots, hizkuntza jadanik batua eta aurrekoek egokitua, eta ama-hizkuntza zuen aldetik, euskara baino hobeki zerabilena, literatur euskara batua sortzen aritu baino. Gaztelaniaren aldeko aukera honek, gainera, irakurle askoz gehiagorengana heltzeko era eskaintzen zien, ezagutza eta ospe handiagoarekin batera, bai eta, kasu batzuetan, ekonomian eta politikan etekin hobeak lortzeko parada ere.

Eta berriro nator hasieran etenik utzi dudana puntura, hau da, Migel jaunaren sakoneko motibazioetara, ez baiti-

rudi oso zuzena, Unamuno, 1901.eko Lore-Jokoetan, besterik gabe probokatzaile agertu zela pentsatzeak. Aranek berak ere, haren hitzak gogorki kritikatzeko egin zuen artikuluan, hartarako arrazoi oportunistaren bat izan zuela iradokitzen zuen, nolabait madrildarren belarriak balakartzeko¹¹. Ni, ordea, ezezkoan nago. Unamuno sasoi hartan Salamankako Unibertsitateko greziera-katedraduna eta bertako errektorea zen, hots, jadanik bere ibilbide profesionalaren goren puntuan zegoen. Ez zuen, hortaz, inoren uzkia musukatzen ibili beharrik. Bestaldetik, diplomaziarako trebetasuna ez zen On Migelen bertuterik nabarmenena, eta horrek maiz orduko botere faktiko nagusien etsaigoak erakarri zizkion, horien artean Primo de Rivera jeneralarena edo Espainiako erregearena berarena. Beraz ez zait bidezkoa iruditzen Unamunori «eguzkia nora zapiak hara» delako etiketa leporatu nahi izatea.

Zentzuzkoagoa litzateke gertakari haiek bestela ulertzea, hots, nabarmentzeko ohi zuen bide *épatant* harekin, kritika horien bidez Unamunok, sibilak bezain maltzurki, bere herritarrei erronka egiten ziela pentsatzea, euskararen aurkako erasoekin min emanaz, hala, haserrez eta kontrakarrean, haiek, eginekin, euskara zientziaren zehaztasuna eta filosofi mintzabidearen xehetasunak oro adierazteko egiazki gai zela frogatzen ahalegin zitezen, bera oker zegoela erakutsi arte. Izan ere, Salvatore Mitxelenak berak ongi aurpegiratu zionez, euskara baztertzeko zergati nagusia, logika hotzaren arrazoa bazen, ironiaz Unamunoren beraren argudioak erabiliz, horri euskaldunek erraz kontrajar ziezaioketen sentimenduaren logika beroa. Beraz, hark hain gustuko zituen paradoxetako bat erabiliz, itxurazko kolpe latz harekin, azken buruan mesedea egin digu nolabait.

Begien bistan dago, gainera, hori bete-betean lortu zuela. Izan ere, Unamunoren ondoko euskal idazle guztiek, nola edo hala, haren hitzen akuilu zorrotza izan dute gogoan. Batzuek, Kirikiñok, Lizardik, Mitxelena biak, Txillardegik edo Martin Ugaldek bereziki aipatu dute Unamuno, haren aurka egiteko edo harekin literatur elkarriketan aritzeko. Beste batzuek, mugimenduaren froga-

rik onena ibiltzea bera izaten dela jakinik, Unamunoren hitzek sakonean zeukaten egia ezagaturik, lanean jardun dute kartsuki, behialako larreko hizkuntza hura gaurko aro berriko kultur mintzaira bilaka dadin, herenegun aitzin hil zitzaigun pentsalari eta euskaltzainak, Federiko Krutwigek praktikan egin zuen bezala.

Denboraren joan-etorrian, politika abagune faboragarriagoak heldu zitzaizkigun, demografi hazkuntzarekin batera. Jendea, bestalde, baseritik hirietaratzen hasi zen, ikastolak sortu eta gizarteak gure herriko kultura eta balioez sentiberatasun handiagoa hartu izan du. Horrek euskara batua ekarri digu, irakaskuntzan, komunikabideetan eta, gaur egun, administrazioan ere gero eta sentitzenago den premiari erantzun nahirik. Eta beharrian objektibo horiexetan datza oraingo saioak izan duen arrakasta.

Salbatore Mitxelenak irudimenez egin zion elkarrizketa zirrargarri hartan, Unamunok beste mundutik euskara berpizten ikusten zuen atseginez. Nik ere uste dut bilbotar argia, edonon delarik ere, pozik dagokeela bere obretarik bi berak bere gaztaroan bultzatu zuen hizkuntzan argitaraturik¹² eta UPV/Euskal Herriko Unibertsitatean honezkero enborreko irakasgaien % 50 euskaraz ematen direla ikustean, mintzaira hori, bere kritika zorrotzei esker, hirugarren milurtekoaren hasieran, jakite-hegoek igoa, jadanik kultur hizkuntza izateraino heldurik. Horrela bete da, gainera, lehen euskal idazleak, Bernard Etxeparek, 1545.ean profetikoki aldarrikatu zigun nahi zaharra: *heuskara, habil mundu guzira*.

Guztiori eskerrik asko¹³.j

1. Pasadizo honetarako S. Aranaren «Los juegos florales de Bilbao» artikulua irakur daiteke, haren *Obras completas*, Ed. Sabindiar batza, Buenos Aires, 1965, 1987-1992. or.
2. S. Arana, *op. cit.*, 1990. or.
3. «El euzkera (sic) hoy de nada vale. Al contrario, es un obstáculo, un estorbo para todo: para educarse, para estudiar, para el comercio, para la vida. Los ricos y los ilustrados habéis llegado a esa posición hablando español. ¿Por qué del aldeano queréis exigir que no lo aprenda, o al menos que no lo hable? ¿Es que no queréis que se iguale a vosotros en riqueza y en conocimientos?». S. Arana, «Conócete a tí mismo», *op. cit.*, 1998. or.
4. Unamunok bere gaztaroan euskara maite zuela zalantzarik ez dago. Santi Onaindiak argitaraturiko euskal poesiaren antologian haren gabon-kanta bat jarri zuen eta han bertso hau irakur daiteke: «Geure euskera baño / berba ederrago / ez da gauza ain aundi / zelebratuko». *Milla euskal olerki eder*, Itxaropena Arg., Zarautz, 1954, 676. or. Unamunoren euskararen beste erakusgai bat, halaber, «Agur arbola bedeinkatube» artikuluan dugu, 1888.ean *Euskal Erria* aldizkarian argitaratua, 299-230. or.
5. Ikus Friedrich Engels-en obra: *El origen de la familia, la propiedad privada y el estado*³, Ed. Fundamentos, Madrid, 1996.
6. Sabino Aranak, pragmatikoa izanik, argi ulertu zuen euskararen gainbeheraren arrazoiak ez zeuzkala hizkuntzak bere baitan, inguruko egoera bereziak baizik, hots, ofizialtasunik ezetik zetozkiola. Horregatik, bere planteamendu politikoetan ez zuen ahan-tzi hizkuntza baliabide politikoz hornitzea, horrela suspertu eta aurrera egin zezan: «Haced que el euzkera (sic) sea necesario en su patria, y entonces, no lo dudéis, ningún hijo del pueblo lo ha de olvidar. Haced que sirva para educarse, para prosperar, para vivir, para ilustrarse, y entonces el que lo posee, hallará razonable conservarlo, y el que no lo habla podrá moverse a aprenderlo». «Conócete a tí mismo», *op. cit.*, 1998. or.
7. Interesgarria da, era berean, bere kontutik eta marxismo bidean abiatuz, Niko Marr hizkuntzalari georgiarra ere antzeko ondorioetara heldu zela jakitea, hau da, estadalismo famatura, luzaro, alderdi komunistaren laguntzarekin, SESBean ofizialki indarrean izan zen teoriara. Harik eta beste georgiar batek, Arnold Txikobavak, estadalismoak sobietar hizkuntz ikerketei zekarzkien ondorio negargarriak eta mendebaldeko ikerlariengandik gero eta al-denduagorik zebiltzala ikusita, Stalini elukubrazio horiek gaitzes-teko baimena eskatu eta lortu arte bederen.
8. Galegoaren kasua oso argigarria da. Berez, portugaleria eta galiziera hizkuntza beraren bi dialekto hurbil izan arren, —elkarrengandik hagitzez hurbilagoak, esaterako, bizkaiera eta gipuzkera baino—, bistan da lehenengoari aspaldiko ofizialtasunak zer no-lako prestigio eta garapen kulturala ekarri dion, bigarrenak

oraintsu arteko lege-babesik ezagatik, bazterkeria nabarmena pairatu behar izan duen bitartean.

9. Ikus L. Villasante-ren *Hacia la lengua literaria común*, Ed. Franciscana de Aránzazu, 1970. Euskarari buruz argibide gehiago lor daitezke Euskaltzaindiak argitaraturiko obra honetan: *El Libro Blanco del Euskara*, Euskaltzaindia, Bilbao, 1977. Irakurtzekoa da, halaber, Joseba Intxaustiren *Euskara, euskaldunon hizkuntza*, Eusko Jaurlaritzak 1990.ean argitara emana (badira espainieraz eta frantsesez eginiko edizioak ere), zeinetan euskararen inguruko gai askori buruz bibliografia ugaria eskaintzen den.
10. Euskal hitz elkartu eta eratorriei buruz Luis Villasante-ren *Palabras vascas compuestas y derivadas* liburua irakur daiteke (Ed. Franciscana de Aránzazu, 1974); berrikiago, Miren Azkarate irakaslearen doktorego tesi bikaina argitaratu da: *Hitz elkartuak euskaraz*, Deustuko Unibertsitatea, Donostia, 1990. Nazioarteko hitzen euskal transkribaketaz hor da Euskaltzaindiaren *Maileguzko hitz berriei buruz Euskaltzaindiaren erabakiak*, Bilbao, 1986.
11. «No es, pues, que en el Nuevo Teatro dijera lo que siente, ni aún que sintiera lo que dijo: es que le convino decirlo y lo dijo. Porque el señor Unamuno, a sus aficiones de filósofo y literato, une el temperamento de bilbaino: positivista para elegir el fin, práctico para excogitar los medios». S. Arana, *op. cit.*, 1992. or.
12. Klasikoak fundazioak, giza zientzietako autore nabarmenen pentsaera eta zientzi lanak euskaraz argitaratzeko xedeari jarraituz, 1994.ean Unamunoren *Del sentimiento trágico de la vida* liburua eman zuen argitara *Bizitzaren sentimendu tragikoaz* izenburua rekin. Bestaldetik, Elkar editorialak 1996.ean autore beraren beste obra bat argitaratu zuen, *Kristautasunaren agonía*, alegia.
13. Donostian, 1998.eko Hazilaren 18an Koldo Mitxelena Kulturunean eginiko hitzaldia.